

IJsmen of onfortuinlijke legerarts: wie was de eerste?

Daniël Dresden

De acupunctuur heeft als behandelingsmethode vele periodes van opkomst en neergang beleefd, maar van een totale ondergang is nooit sprake geweest.

Acupunctuur is mogelijk al zo'n 5200 jaar geleden in de Alpen ontstaan. In die tijd leefde daar de 'IJsmen', zeg maar de prehistorische Europese Yeti. Hij had op zijn lichaam tekens die corresponderen met acupunctuurpunten. Zijn stoffelijk overschot is het oudste Europese gemummificeerde menselijke lichaam met tatoeages. Deze tatoeages lijken geen (puur) esthetische waarde te hebben, omdat ze een simpele lineaire geometrische vorm hebben en zich bevinden op minder zichtbare plekken van het lichaam. Mogelijk werd dus in Centraal Europa omstreeks die tijd (anno 3200 v. Chr.) een acupunctuurachtige behandeling toegepast.¹

Naast deze Europese 'IJsmen' zijn er nog oudere aanwijzingen voor acupunctuur, waaronder geslepen stenen en botten, die dateren van ongeveer 6000 v. Chr. Dit medische instrumentarium zou gebruikt kunnen zijn voor acupunctuurbehandeling. Deze primitieve instrumenten kunnen echter ook gediend hebben als andersoortige behandelingsmethoden, bijvoorbeeld chirurgische hulpmiddelen bij het aderen en abcesdrainage.² Vroegere naaldachtige behandelingen met gebruik van bamboe of botnaalden om abscessen te openen, hebben mogelijk bijgedragen aan de ontwikkeling van acupunctuur.³

Een praktijk die veel gelijkenis vertoont met acupunctuur was al bekend bij de pre-islamitische Arabieren en de oude Egyptenaren. Hierbij werd roodgroeiend ijzer in plaats van naalden gebruikt om de huid te cauteriseren (lokale verhitting c.q. uitbranden).⁴ De tatoeages van de IJsmen en de nog oudere geslepen hulpmiddelen zijn een aanwijzing dat er mogelijk al ruim vijf tot acht millennia geleden in Europa of elders op aarde sprake was van acupunctuurachtige decoraties en behandelingen.

De Traditionele Chinese Geneeskunde (TCM) is waarschijnlijk zo'n 3000 jaar geleden in China ontstaan. Het omvat onder andere kruidengeneeskunde, acupunctuur, moxabustie (moxa-

behandeling) en massage. Traditionele Japanse geneeskunde wordt sinds 1500 jaar gebruikt en omvat kruidengeneeskunde (*Kampo-yaku*), acupunctuur en acupressuur (*Shiatsu*).⁵ Volgens een legende zou acupunctuur ontdekt zijn door een soldaat die genas van een chronische ziekte, nadat hij op het slagveld door een pijl werd getroffen.⁶

In de Chinese oudheid hebben enkele standaardwerken de fundamenteen gelegd voor de moderne acupunctuur. Naar verluidt is in opdracht van de mythische Gele Keizer (Huangdi), die leefde van circa 2700 tot 2600 v. Chr., het boek *Neijing Suwen* (*Basisvragen van de inwendige geneeskunde*) geschreven. Ter ere van Huangdi, de veronderstelde opdrachtgever van dit handboek, wordt het ook wel *Huangdi Neijing* (Esoterische klassieker van de Gele Keizer) genoemd. Niet iedereen denkt overigens dat dit Chinese standaardwerk al zo lang geleden is geschreven, namelijk tijdens het gouden tijdperk van de heerschappij van Huangdi.⁷ Sommigen zijn ervan overtuigd dat het niet ouder is dan 100 v. Chr.⁸

Weer anderen beweren dat het boek *Neijing Suwen* is gebaseerd op oudere theorieën van Shennong, de vader van de Chinese geneeskunde en Heerser van de Vijf Granen, die ongeveer vijfduizend jaar geleden leefde. Shennong beschreef de energetische kracht Qi, die door het lichaam zou lopen. Naast het introduceren van de acupunctuur heeft hij de vroegste Chinese farmacopee samengesteld, waarin 365* medicamenten werden beschreven.⁹

Er is dus onduidelijkheid over het moment waarop *Huangdi Neijing* is gepubliceerd: mogelijk ten tijde van c.q. in opdracht van Huangdi, mogelijk pas enkele millennia later. Er bestaat meer consensus over het feit dat dit handboek waarschijnlijk het eerste document is, waarin de acupunctuur op georganiseerde wijze is vastgelegd.

Naast *Huangdi Neijing* is *Yijing of I Ching* (*Boek der Veranderingen*) een ander belangrijk boek in de Chinese traditie. Dit standaardwerk

stamt van ongeveer 700 tot 1000 jaar v. Chr.¹⁰ Mogelijk is dit Chinese orakelboek al rond 3000 v. Chr. opgesteld door de mythische heerser Fu Xi.¹¹ De oorspronkelijke naam was Yi (verandering) of Zhouyi. Tijdens de Handynastie werd Jing (boek) aan de naam toegevoegd, omdat dit boek vanaf dat moment tot de Confucianistische klassieke werken werd gerekend.¹⁰

De acupunctuur kwam tot ontwikkeling tijdens de Shang-dynastie (1777-1028 v. Chr.). Het werd later geïncorporeerd in de leer van Lao-tse (*Boek van de godheid en de deugd*, 604 v. Chr.) en in die van Confucius (551-478 v. Chr.).¹²

De vroegste Chinese teksten die 'kanalen' (meridianen) beschreven in relatie tot diagnose en therapie dateren van ongeveer 150 v. Chr. De vroegste literatuur over therapeutische naalden stamt uit 90 v. Chr. Concepten van dampachtige agentia die verantwoordelijk zouden zijn voor het handhaven van de gezondheid zijn echter niet uniek voor traditionele Chinese geneeskunde.¹³

Er bestaan evidente overeenkomsten tussen deze eeuwenoude Chinese teksten en de traditionele westerse behandelingen. De oude Grieken geneesheren geloofden dat de artèriën pneuma zouden vervoeren en geen bloed. Sommige experts geloven dat acupunctuur evolueerde vanuit het aderlaten.¹³

Volgens een oude Chinese legende was de arts Hwa-To rond 200 na Chr. de eerste die acupunctuur gebruikte voor chirurgische analgesie. Generaal Gwan, die een geïnfecteerde wond door een pijl had, zou zelfs een schaakspelletje gespeeld hebben, terwijl Hwa-To hem onder acupunctuurverdooving aan deze wond opereerde. Kort na deze naar verluid succesvolle operatie stak de arts het strijdveld over, om een epiduraal hematoom (bloeding tussen hersenen en schedel) te verwijderen bij de generaal van het vijandige leger. Deze laatstgenoemde generaal liet de onfortuinlijke arts echter executeren, omdat hij daarvoor de generaal van de tegenpartij had geopereerd.⁴

De kennis over gezondheid en ziekte ontstond in China alleen op basis van observatie van levende mensen, omdat ontleden verboden was. Het vak anatomie bestond nog niet. Er ontbrak dus enige vorm van systematische anatomische kennis.^{2,12}

Pijnloos alternatief? • Een avontuurlijke trektocht met huifkar en os vanuit Vlaanderen naar China resulteerde in het eerste wetenschappelijk rapport over Centraal-Azië. Deze dertiende-eeuwse notities vormen een van de meesterwerken van middeleeuwse geografi-

sche literatuur, vergelijkbaar met Marco Polo. De auteur is Willem van Rubroe(c)k (circa 1220-1293), een Vlaamse Franciscaner missionaris en ontdekkingsreiziger.¹⁰ Pas vanaf de zestiende eeuw kreeg acupunctuur bekendheid in het westen, toen Portugese zeevaarders deze behandeling voor het eerst noemden.¹⁴ Een invloedrijk boek uit 1671, *Les Secrets Chinois*, beschreef het Chinese gebruik van de polsdiagnose.¹⁵

Eind zeventiende eeuw was de Nederlandse scheepsarts Willem ten Rhijne (1649-1700) getuige van acupunctuurpraktijk in een kleine Hollandse handelsvestiging in Japan. In 1683 publiceerde hij *Dissertatio de Arthritide* (Geschrift over gewrichtsontstekingen), een gedetailleerd rapport over Oost-Aziatische medische praktijken. Zijn beschrijvingen van de acupunctuur werden destijds weliswaar goed gelezen, maar voornamelijk door de medische elite.¹⁵ Met zinnen als 'de naald is gemaakt om de te gronde gerichte gezondheid van de mensen te herstellen' beveelde hij acupunctuur aan.¹⁴ Ten Rhijne beschreef dat specifieke ziekten werden behandeld door in bepaalde punten te prikken. Hij probeerde een brug te slaan tussen de Chinese en westerse geneeskunde. Daarom legde hij acupunctuur uit in termen die herkenbaar waren voor artsen die in de humorale geneeskunde waren getraind.** Om zijn boek aangenamer te maken voor het westerse lezerspubliek gaf Ten Rhijne de illustraties typisch westerse gezichtskkenmerken. Hij noemde ook de zachtheid van acupunctuur en moxabustie in vergelijking met de orthodoxe westerse behandelingen van destijds, zoals aderlaten, purgeren en cauteriseren (lokale verhitting).^{6,9} De bourgeoisie clientèle vond bloeden en laxeren nogal walgelijk. Voor artsen vormde acupunctuur dus een vrijwel pijnloos alternatief. Op die manier konden ze hun vak blijven uitoefenen zonder hun cliënten kwijt te raken.¹⁵

Eind achttiende eeuw veranderde de westerse houding jegens acupunctuur, ten nadele van deze oude Chinese zienswijze. De geneeskunde in het westen raakte steeds geïnteresseerder in de wetenschap als een bron voor kennis over de natuur.¹⁵ Sindsdien is de acupunctuur regelmatig vergeten en weer herontdekt.¹⁶

In de negentiende eeuw publiceerde de Nederlandse arts Jan Turk (1805-1888) een proefschrift over acupunctuur, met de logische titel *De Acupunctura*. Hierin beschreef hij door hem zelf verrichte behandelingen, zonder overigens zelf in het Verre Oosten te zijn geweest. Zijn kennis over de acupunctuur verkreeg hij via de literatuur.¹⁴ In de eerste helft van de negentiende eeuw trad in de VS en Europa een tijdelijke heropleving op in de interesse in

acupunctuur. Halverwege die eeuw was deze fascinatie echter al weer als sneeuw voor de zon verdwenen.^{7,13}

In 1822 werd in China op bevel van de keizer acupunctuur geschrapt uit het Imperiale Medische Instituut. Dit verbod betekende een (overigens tijdelijk) einde van deze eeuwenoude behandelmethode.^{4,12,13} Na dit keizerlijke verbod uit 1822 werd acupunctuur nog enkele malen verboden, de laatste keer door Kwomintang-regering in 1929. In Japan werd acupunctuur in 1876 verboden.^{12,16} In de twintigste eeuw genoot acupunctuur aanvankelijk vooral bekendheid in Frankrijk, dankzij de bloeiende sinologie en de kolonisatie van Indo-China.¹²

Na de overwinning van de communisten in 1949 werd op last van Mao Zedong de traditionele Chinese geneeskunde, waaronder kruideneeskunde en acupunctuur, weer nieuw leven ingeblazen.^{6,12} Het herinstalleren van deze nationale behandelingen door de leider Mao was waarschijnlijk deels politiek gemotiveerd en deels geboren uit de noodzaak om ten minste een soort gezondheidszorg voor het Chinese volk te leveren. Behalve voor verdoving werd acupunctuur in China ook gebruikt om tal van ziekten te 'genezen'.^{7,13}

Methode der 'vliegende messen' • Acupunctuur werd door de Chinese machthebbers krachtig aanbevolen als middel voor pijnbestrijding tijdens operaties. De Chinese propaganda vanaf begin jaren zeventig leidde tot de meest recente opleving van de westerse belangstelling voor acupunctuur. Ook in Europa kwam acupunctuur opnieuw in het centrum van de belangstelling te staan.

De gepropageerde effectiviteit bij operaties bleek echter grootscheeps bedrog. Artsen en ziekenhuizen werden verplicht om een groot aantal operaties met 'verdoving' door acupunctuur uit te voeren. Ze moesten daar op juichende toon over rapporteren. Patiënten werden gedwongen om mee te werken. Ruim twee miljoen patiënten zijn op buitengewoon pijnlijke manier als proefkonijn misbruikt. Veel patiënten kregen lokale verdoving en sommigen kregen ook tijdens de operatie een algehele verdoving.

Tallozen hebben het waarschijnlijk uitgedild van de pijn. Ze volgden echter het advies op om te zeggen: 'Lang leve voorzitter Mao' of 'Leve de Grote Proletarische Culturele Revolutie'. De patiënten kermden en kreunden bij de operatie of hinderden door hun geworstel de ingreep. Ondanks dit alles werd 60% van de uitgevoerde operaties 'goede tot redelijke' successen genoemd.

Om de pijn van de patiënt tot een minimum te beperken, ontwikkelden de Chinezen een speciale snelle operatietechniek, de methode der 'vliegende messen'. Een mogelijke oorzaak van het 'succes' van acupunctuur is het feit dat sommige operaties, zoals schildklieroperaties bij kroplijden, goed kunnen worden uitgevoerd met alleen minimale, plaatselijke verdoving (bijv. door middel van acupunctuur).^{11,16}

Verdoving met acupunctuur tijdens operaties werd overigens niet in die hoge mate gebruikt als voorstanders willen doen geloven. Bij sommige operaties, zogenaamd uitgevoerd onder acupunctuurbehandeling, bleek toch sprake te zijn van standaardanesthesie. Acupunctuur wordt namelijk vaak aangevuld met plaatselijke verdoving of verdovende medicamenten. In China wordt acupunctuur overigens niet gebruikt bij spoedeisende operaties. Ook in de Chinese gezondheidszorg zelf begint men het belang van *evidence-based medicine* in te zien.¹⁰

In samenhang met het bezoek in 1971 van Amerikaanse president Richard Nixon aan de Chinese Volksrepubliek kreeg de Amerikaanse journalist James Reston acupunctuur, terwijl hij van een appendectomie herstelde. Zijn blindarmoperatie gebeurde onder gewone verdoving. Ter bestrijding van de postoperatieve pijn werd acupunctuur gebruikt. Daarnaast was Reston naar eigen zeggen getuige van een 'longoperatie onder acupunctuurverdoving'. Hij beschreef destijds zijn ervaringen in de *New York Times*.¹⁷ Dit artikel zorgde voor een nieuwe golf van interesse in de acupunctuur.

De door Reston beschreven patiënt zou, terwijl de chirurgen zijn longen opereerden, vrolijk doorbabbelen en een mandarijntje oppeuzelen. Kletsen en eten tijdens een zware operatie, welke patiënt wil dat nou niet? Iedereen met basale kennis over longoperaties weet dat dit verhaal, hoe grappig en aandoenlijk ook, op pure fantasie is gebaseerd. Of, zoals de Engelsen zeggen: 'It's cute, but it's wrong'. Bij een longoperatie moet de patiënt namelijk beademd worden, omdat zonder beademing de longen zouden samenklappen na het openen van de borstkas. Het is dus de vraag wat Reston gezien heeft, zo hij al meer gezien heeft dan propagandaliteratuur.^{11,18}

Na publicaties van onder anderen Reston over de wonderbaarlijke operaties nam de aandacht voor acupunctuur in toonaangevende medische tijdschriften toe. Begin jaren zeventig werd in een artikel in het *Journal of the American Medical Association* (JAMA) vooral het indrukwekkende gebruik van acupunctuurnaalden als analgesie (pijnstilling) benadrukt, zelfs voor grote operaties.^{15,19}

De Amerikanen werden snel gevolgd door

een groep Britse artsen, die in 1972 een vergelijkbaar positief verslag over acupunctuur publiceerden in een ingezonden brief aan het *British Medical Journal* (BMJ). Ze schreven: 'In alle gevallen waren de patiënten bij bewustzijn, geheel coöperatief en leken geen pijn te lijden. [...] Alternatieve methoden van anesthesie waren weliswaar beschikbaar, maar werden niet gebruikt.' Net als hun Amerikaanse voorgangers waren deze Britse medici verbaasd over de pijnstilling door middel van acupunctuur.^{15,20} Na Nixons bezoek aan China verspreidde de acupunctuur zich snel in de westelijke wereld. In 1978 vonden er in ons land al een miljoen acupunctuurbehandelingen plaats.²¹ In de jaren zeventig bestond echter ook kritiek op de acupunctuur. Zo concludeerde in 1975 de Britse onderzoeker F. Mann, dat de voornaamste prestatie van de acupunctuur bestond uit de

beschrijving van een groot aantal punten op het menselijke lichaam, waar kennelijk zonder veel risico naalden in kunnen worden gestoken.^{11,21}

Een consensusconferentie van de Amerikaanse *National Institutes of Health* (NIH) uit 1997, stelde dat acupunctuur ondersteund werd door positieve evidence voor een aantal aandoeningen.^{22,23} Een rapport van de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO) uit 2003 concludeerde dat 'acupunctuur is bewezen' voor achtentwintig medische aandoeningen.¹³ De WHO beveelt acupunctuur aan voor diverse vormen van pijnbestrijding, maar ook voor klachten zoals koorts, oogontstekingen, maagzweren, astma, verlammingen en bedwateren.¹¹ Op deze rapporten van NIH en WHO valt natuurlijk wel het een en ander aan te merken. ●

Noten

- * Het getal 365 wordt ook veel genoemd in de Chinese filosofie als het aantal acupunctuurpunten. Zoals hierboven beschreven is dit waarschijnlijk gebaseerd op de kosmologische correspondentie met het aantal dagen in een jaar. Of deze macrokosmische vergelijking ook opgaat voor het aantal medicamenten van Shennong is mij onbekend.
- ** De moderne (medische) wetenschap was in de zeventiende eeuw nog niet tot bloei gekomen. De oude humorale dogma's van onder anderen Galenus, gebaseerd op de vier lichaamssappen, vierden nog hoogtij.

Literatuur

1. Dorfer L, Moser M, Bahr F, Spindler K, Egarter-Vigl E, Giullén S, Dohr G, Kenner T. A medical report from the Stone Age? *Lancet* 1999; 354: 1023–5.
2. White A, Ernst E. A brief history of acupuncture. *Rheumatol* 2004; 43: 662–63.
3. Kaptchuk TJ. Acupuncture: theory, efficacy and practice. *Ann Intern Med* 2002; 136: 374–83.
4. Nasir LS. Acupuncture. *Prim Care Clin Office Pract* 2002; 29: 393–405.
5. Yu F, Takahashi T, Moriya J, Kawaura K, Yamakawa J, Kusaka K, Itoh T, Morimoto S, Yamaguchi N, Kanda T. Traditional Chinese medicine and Kampo: a review from the distant past for the future. *J Int Med Res*. 2006 May-Jun;34(3):231-9.
6. van Dijk P. Geneeswijzen in Nederland. Compendium van alternatieve geneeswijzen; 9e geheel herziene druk; 2003:39-56.
7. White A, Ernst E. A brief history of acupuncture. *Rheumatology (Oxford)*. 2004 May;43(5):662-3.
8. Ramey DW. Inaccurate acupuncture history. *Rheumatology (Oxford)*. 2004 Dec;43(12):1593; author reply 1593-4.
9. Singer JA. Acupuncture. A brief history, <http://acupuncture.com/education/theory/acuintro.htm>.
10. <http://nl.wikipedia.org/wiki/>, met toevoegingen: I_Ching; Yin_yang; Acupunctuur; Meridiaan_%28Chinese_geneeskunde%29; Traditionele_Chinese_geneeskunde; Gele_Keizer; William_of_Rubruck.
11. Hulspas M, Nienhuys JW, Tussen waarheid & waanzin. Een encyclopedie der pseudowetenschappen, Uitgeverij De Geus, 3e druk, 1998:197.
12. Reckens C, Hedendaagse kwakzalverij. Alternatieve geneeswijzen nader beschouwd, 1992:62 e.v.
13. Ernst E. Acupuncture – a critical analysis. *J Intern Med*. 2006 Feb;259(2):125-37.
14. van Bussel RG, Welke rol speelde Nederland in de geschiedenis van de acupunctuur?, <http://www.acupunctuur.com/vbusselI.html>
15. Bivins R. The needle and the lancet: acupuncture in Britain, 1683-2000. *Acupunct Med*. 2001 Jun;19(1):2-14.
16. Hulspas M, Bedenklijke wetenschap. Over de wondere wereld der pseudowetenschappen; Uitgeverij Nieuwezijds, 1998:38-40.
17. Reston J. Now about my operation in Peking. *New York Times* 26 July 1971; 1: 6.
18. Skrabanet P, McCormick J, Dwalingen en dwaasheden in de geneeskunde [Follies and fallacies in medicine], 1989:122.
19. Dimond EG. 'Acupuncture anesthesia. Western medicine and Chinese traditional medicine'. *JAMA* 1971 Dec 6;218(10):1558-63.
20. Hamilton S, Brown P, Hallington M, Rutherford K. 'Anaesthesia by Acupuncture'. *BMJ* 1972 Aug 5;3:352.
21. Renckens C, Dwaalwegen in de geneeskunde. Over alternatieve geneeswijzen, modeziekten en kwakzalverij, 2004.
22. Marwick C. Acceptance of some acupuncture applications. *JAMA* 1997; 278: 1725–7.
23. National Institutes of Health, NIH consensus conference: acupuncture. *JAMA* 280 (1998), pp. 1518–1524